

УДК 811.161.2'271.1'35

Л.І. ПЕНА, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018
E-mail: oscar.pena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7154-4617>

ДБАЮЧИ ПРО МОВУ

Рецензія на: **Катерина Городенська. Українське слово у вимірах сьогодення. Видання друге, доповнене.** Київ, 2019

Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів мовників, це не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично.

Б. Антоненко-Давидович

Рецензоване видання адресоване широкому загалу: науковцям, редакторам, журналістам, учителям, студентам, учням — усім, «хто прагне пізнати тонкощі правильного вживання українського слова» (з анотації). Його значення для української спільноти важко переоцінити, незважаючи на опубліковані праці, які стосуються культури мови (напр., Пономарів О. «Культура слова: Мовностилістичні поради», 2011; Вихованець І. «Розмовляймо українською», 2012; Лесюк М. «Мова чи язик?», 2017; Зубков М. «Норми та культура української мови за оновленим правописом. Ділове мовлення», 2020 та ін.). Такі роботи завжди будуть актуальними й затребуваними. Після виходу у світ 2014 року книжки «Українське слово у вимірах сьогодення» маємо її друге перевидання, істотно доповнене: крім 128 рекомендацій із попереднього накладу, вміщено ще 113 нових «мозаїк-рекомендацій». Вони стосуються всіх мовних норм: орфографічних, орфоепічних (вимовних та акцентуаційних), лексичних, стилістичних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних та пунктуаційних. К. Городенська фахово, стисло, доступно й переконливо пояснює доцільність використання тієї чи тієї форми слова, синтаксичної конструкції тощо.

Цитування: Пена Л.І. Дбаючи про мову (рецензія). *Українська мова*. 2021. № 2 (78). С. 134—138.

Необхідність таких публікацій безсумнівна, адже піклування про культуру мови в усіх її проявах — це піклування про збереження її самобутності, національного обличчя в сучасному глобалізованому світі, про саме її існування.

У Передмові авторка зазначає, що пропонується книжка — це «особливе навчально-довідкове видання, у якому зібрані важливі для мовної практики сьогодення рекомендації з найскладніших уживань та правопису слів і словосполучень у сучасній українській літературній мові» (с. 6). К. Городенська справедливо наголошує на важливості й невідворотності повернення призабутих норм української літературної мови та очищення її від чужомовних впливів. Цілком погоджуємося з думкою про те, що в рецензованій книжці, «на відміну від інших довідкових видань, однозначно розв'язано багато дискусійних питань, подано короткі, чіткі, обґрунтовані відповіді на запити, які висунула мовна практика незалежної України, а також на ті запитання, що постали вперше, на які немає готових відповідей у наявних довідкових працях із лексики, словотвору, морфології та правопису, у граматичних описах і словниках української мови» (с. 6).

Книжка складається з таких розділів-рубрик: Правопис слів (с. 7—22), Правопис власних назв слов'янського та іншомовного походження (с. 23—29), Відмінювання прізвищ та особових імен (с. 30—39), Відмінювання власних географічних назв (с. 40—46), Відмінювання власних і загальних назв (с. 47—49), Відмінювання та вимова абrevіатур (с. 50—54), Відмінювання присвійних прикметників (с. 55), Відмінювання числівників (с. 56—59), Слововживання (с. 60—133), Уживання та правопис новітніх запозичень (с. 134—145), Словотворення (с. 146—155), Граматичні форми слів (с. 156—174), Наголошення слів (с. 176—182), Чергування голосних (с. 183—185), Пунктуація (с. 186—196), Літерні нарощення на цифри (с. 198—199).

У рубриці «Правопис слів» зібрані поради щодо написання великої і малої літери в назвах вулиць, майданів, станцій метрополітену, територіальних (регіональних) відділень і структурних підрозділів органів державної влади, в офіційних назвах установ місцевого значення тощо, щодо написання відабrevіатурних назв осіб та поєднання ініціальних (буквених та звукових) абrevіатур із наступним словом, уживання апострофа після *напів-*, правопис *не* з дієприкметниками та ін. Тут зацікавлений читач знайде обґрунтовану відповідь на питання про правопис термінів, першим складником яких є *власне* або *невласне*, а другим — іменник чи прикметник.

Про передавання українською мовою деяких антропонімів, низки слов'янських і неслов'янських власних назв, про літери *и* та *і* у власних іншомовних назвах ідеться в наступній рубриці «Правопис власних назв слов'янського та іншомовного походження».

Репрезентовано у книжці інформацію про найбільш поширені труднощі під час відмінювання прізвищ та особових імен, зокрема і складних найменувань, утворення форм множини від власних назв, особливості кличного відмінка деяких іменників (з урахуванням змін до правопису 2019 р.).

Корисним є введення до книжки відомостей про відмінювання власних географічних назв, зокрема тих, що мають структуру присвійного прикметника на *-ів, -їв, -ев, -ов* та под., повних офіційних найменувань країн, утворених із родової назви *республіка* та індивідуальної, переважно іменникової назви.

Один із наслідків дії закону заощадження лінгвальних ресурсів — функціонування в сучасній мовній практиці численних різноманітних аббревіатур, які часом спричиняють труднощі щодо вимови та відмінювання. І цей аспект не оминула увагою К. Городенська.

В окремих розділах згруповані рекомендації щодо використання і відмінювання числівників та сполучення їх з іменниками.

Найбільшим є розділ, присвячений найпоширенішим труднощам слововживання. Із нього дізнаємося про тонкощі в розрізненні близьких за значенням слів, про уникання звичних, однак ненормативних словосполук і заміну їх іншими, про особливості використання деяких прийменників тощо. Авторка пропонує природні для української мови, виразні за значенням відповідники замість російських кальок та затертих штампів. Наведемо кілька: легкий для читання текст чи шрифт — *читкий*, а не *читабельний*; книжки, що здобули визнання, схвалення в читачів, книжки, якими захоплюються, — *читкі, популярні, улюблені, ходові* (розм.) (с. 128); замість *відправний* уживайте *вихідний, базовий, засадничий, початковий, первинний, первісний, твірний* та ін., зважаючи на властиві їм значеннєві відтінки та значення поєднаних із ними іменників; замість калькованих вставних словосполучень *швидше за все, скоріше за все* потрібно вживати *найвірогідніше, найімовірніше, дуже вірогідно, дуже ймовірно, дуже можливо, цілком вірогідно, цілком імовірно* та ін. (с. 119); замість *по праву* українською мовою правильно вживати прислівники *заслужено, справедливо, законно* та прислівникові словосполучення *цілком заслужено, цілком справедливо, цілком законно* (с. 121) та багато ін.

Органічним є введення до книги рекомендацій щодо вживання та правопису новітніх запозичень, які буквально заповнили мовлення українців і є радше даниною моді, швидко проминальними віяннями. Вони, не пристосовуючись до законів нашої мови, руйнують її природність, спотворюють милозвучність. Підтримуємо думку К. Городенської про крайню потребу віддавати перевагу питомим засобам української мови перед чужомовними. Імпонує непохитна позиція мовознавиці стосовно новомодних найменувань за зразком інших мов типу *Мазена-Фест, ГогольФест* та под. (різне написання яких нічим не вмотивоване, а вживання не органічне для нашої мови): **«нове найменування ... неприйнятне, бо його утворення і правопис суперечать нормам сучасної української літературної мови»** (с. 144, виділення К. Городенської).

У розділі «Словотворення» запропоновано рекомендації стосовно деривації слів відповідно до морфологічних норм української літературної мови, її звукового ладу, з метою збереження тяглості правопису та милозвучності.

В окрему рубрику зібрані слушні поради стосовно використання деяких граматичних форм різночастининомовних слів. Зокрема, звернено увагу на закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду, флексії іменників при сполученні з числівниками, форми числівників у складних іменниках з кінцевою частиною *-річчя*, особливості використання прийменників з іменниками, граматичний рід аббревіатур тощо.

Культурі усного мовлення присвячений розділ, у якому репрезентовано виважені рекомендації щодо наголошування загальних та деяких власних назв, прислівників, іменників у сполученні з числівниками тощо.

Уміщено в книзі розділ, що стосується культури писемного мовлення, — «Пунктуація». Він охоплює рекомендації щодо використання розділових знаків у найпоширеніших випадках ділового й приватного листування (Про розділовий знак після *З повагою*); при найбільш уживаних вставних словах; щодо розділових знаків між літерами й цифрами, які використовують для розмежування чого-небудь у межах однорідного, спільного чи подібного; щодо використання крапки у скороченнях та ін.

Культурі писемного мовлення присвячений і розділ-рубрика «Літерні нарощення на цифри». Оскільки в «Українському правописі» не визначені правила про нарощення чи ненарощення літер на цифри, які передають значення кількісних і порядкових числівників, то вміщені тут рекомендації є, без сумніву, цінними й уможливають уніфікування таких написань.

Кожна розповідь-рекомендація має струнку тричленну композицію: вступ, у якому акцентовано на проблемі; пояснення та обґрунтування правильної форми чи варіанта; висновок, що містить чітку відповідь щодо певного мовного явища. Лаконічність викладу, ілюстративність, аргументованість і переконливість — ось ознаки стилю мовознавиці, які свідчать про авторитетність її міркувань. Звернімо увагу на майстерність К. Горденської у сфері заголовкотворення. Наведемо тільки деякі влучні назви: «Інститут не може *носити імені*» (с. 69), «Про що річ, якщо вжито *сиріч?*» (с. 70), «Чим жінки годують немовлят?» (с. 82), «Виборці *являються* чи *приходять* на дільниці?» (с. 88), «Як уникнути *підйо́му* рівня води?» (с. 107), «Чи бувають *головні болі?*» (с. 108), «*Позиціонуватися* як... — не потрібне ніяк!» (с. 112), «У чергу ставайте, але *у свою чергу* не вживайте» (с. 113), «Не пишiть текст *пiд диктовку*» (с. 126), «Числівники “не знаються” з *топ-*» (с. 134), «*Блиц-* і його “українські родичі”» (с. 135), «Не цурайтеся прикметників. Вони — *наші!*» (с. 138), «*П’ятеро жінок* із телесеріалу» (с. 162) та багато ін.

У рецензованому виданні відчутне уважне ставлення авторки до тих ознак внутрішньої організації української мови, які є для неї питомими, які, власне, відрізняють її від інших слов’янських мов. Збереження їх, недопущення асиміляції з подібними явищами російської мови (а це відбувається іноді навмисне, а іноді через байдужість до мови) є важливим завданням тих, хто свідомо дбає про культуру мови — своєї і свого оточення. Адже десятиліттями насаджувана політика зближення двох «братніх»

народів та їхніх мов призвела до невітшних наслідків, коли чуже в мові, невластиве їй іноді сприймається як належне (бо ж «какаяразніца»), а своє, насправді рідне, викликає насмішки чи несприйняття. Тут свідомо розлого процитуємо Ю. Шевельова, який у праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус» зазначав: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, — у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «клясичних» метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й ортоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» (Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. І. Мовознавство. Упоряд. Л. Масенко. 2-ге вид. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 266—267).

Погоджуємося з тим, що дотримання запропонованих у книжці рекомендацій «сприятиме послідовному внормуванню української мови, збереженню її історичних традицій та національних пріоритетів, правильного використанню українського слова в різних сферах суспільно-політичного життя, освіти, науці та культурі» (с. 6).

Плекаймо українське слово. І в цьому нам допоможе рецензоване видання.

Рецензію отримано 22.03.2020

Liubov Pena, Candidate of Sciences in Philology,
Assistant Professor in the Department of Ukrainian Language,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine
E-mail: oscar.pena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7154-4617>

CARING FOR LANGUAGE

Review of: *Kateryna, Horodenska* (2019). Ukrainian word in the dimensions of today (2d ed., suppl.). Kyiv (in Ukrainian)